

Kai H. Sørensen
Forskningsgruppen for Økologi,
Sprog & Ideologi
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Viggo Sørensen
Institut for Jysk Sprog og Kulturforskning
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Rita Therkelsen	En glossologisk analyse af
Roskilde Universitetscenter	verbernes bøjningsformer
Hus 3.2.3	
Postboks 260	
4000 Roskilde	

Inge-Merete Wiig Tholstrup
Center for Nordiske Studier
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Ib Ulbæk
Roskilde Universitetscenter
Institut for Sprog og Kultur
Postboks 260
4000 Roskilde

Froukje v.d. Vee
Rijksuniversiteit Groningen
Postboks 716
NL-9700 AS Groningen
Holland

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
5. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1995

HVORFOR KUN BACHTIN OG ANTON?

En diskussion af børns misforståelser i brugen af adverbier

Af Nina Møller Andersen (Københavns Universitet)

Denne artikel har allerede i titlen to ubekendte, Bachtin, det teoretiske grundlag, og Anton, det praktiske anvendelsesområde. Jeg skriver ubekendt om Bachtin, fordi han efter min erfaring måske nok er kendt som navn, men i høj grad ubekendt mht. hvad han egentlig står for. Jeg har beskæftiget mig med Bachtin i 15 år, skrevet speciale og holdt foredrag om hans teorier og bruger ham nu som hovedteoretiker i min ph.d.-afhandling; desuden har jeg lige færdiggjort en oversættelse af et af hans sidste arbejder, som bliver den første på dansk. På trods af alt dette arbejder jeg stadig på at forstå ham. Det er ikke bare akademisk krukkeri der får mig til at sige det (det er det måske også); det har noget at gøre med Bachtins måde at formulere sine teorier på, en meget "læseruvenlig" måde, idet han formulerer sig ufærdigt og åbent, med et indbygget krav til læseren om at gå ind i en dialog med ham, hvilket også passer fint til hans teorier i øvrigt. Denne åbenhed for fortolkning i hans formidlingsform har også noget at gøre med at han var russer i Sovjetperioden. Han er med andre ord en vanskelig herre. Alt dette gør at det, efter min mening, er en noget overfladisk og respektløs måde han herhjemme bliver brugt på, når man i en fodnote f.eks. henviser til hans polyfone ideer. Derfor tillader jeg mig at kalde ham ubekendt. Man skal ikke her forvente at få trumfen, den bekendte, mht. Bachtin. Jeg har gennem årene arbejdet mig frem til min læsning af ham, i erkendelse af at der også er andre og ikke en eneste. Det er af største vigtighed at være opmærksom på denne fortolkningsåbenhed, når man beskæftiger sig med Bachtin.

Den anden ubekendte er min søn Anton på nu 6 år, som jeg her vil tillade at bruge som analyseeksempel. For læseren to ubekendte, kun Bachtin og Anton, for mig måske to uforståelige, men bestemt ikke ubekendte; de fylder det hele og udvisker kun'et.

Disse indledende bemærkninger har ikke kun haft til formål at varme læseren og mig selv op. De er også et eksempel på det af Bachtin jeg vil bruge her, nemlig

den bachtinske forståelse af ordet, på russisk slovo, diskursen som dialogisk, indre dialogiseret, hvor forbehold, polemiseren, ironi er vigtige nøgleord.

Det hele startede for 1,5-2 år siden, da Anton var godt fire. Han kunne finde på at sige: "Hvorfor får jeg kun en is?", når man gav ham en is. Uden at reagere i øvrigt, satte jeg endnu et kryds på min indre liste over beviser på at mit barn var forkælet. Da han så om sommeren udvidede sætningen til: "Hvorfor får jeg kun to is i dag?", begyndte jeg at skælde ham ud/forklare ham, at man ikke kan kræve ind på den måde; men alligevel insisterede han på sit "hvorfør får jeg kun to" et-eller-andet. Min irritation voksede og jeg blev ved med at skælde ud/forklare. Så en dag sagde han noget i retning af: "Hvorfor har de kun to biler, når vi kun har en?" og det gik endelig op for mig (jeg ved ikke om man som forælder er både blind og døv, når det gælder ens børns færdigheder,) at han brugte "kun" som både plus og minus ord, på begge sider af en neutralitetsgrænse, altså kun = kun og kun = hele, noget i retning af at knap nu for nogen betyder lidt mindre end og for andre lidt mere end, men Anton havde altså begge kun-varianter i sit sprog (knap-brugerne har jo kun den ene variant). Anton må så have regnet med at det var kontekstbestemt om man afkodede den ene eller den anden betydning.

Jeg har lagt mærke til, at det ikke er noget ualmindeligt fænomen, at børn forveksler eller bytter om på ordpar (konjunktioner, adjektiver, adverbier), som har noget at gøre med abstrakte måleenheder af tid, sted og retning: f.eks. sent/tidligt, før/efter: "hvorfør skal vi så sent op?", brugt af det søvnige barn om morgenen; op/ned: vuggestuebarnet, der bruger op for både at komme op og ned, hvor det måske i virkeligheden betyder: væk fra der hvor jeg er. Disse eksempler er umiddelbart mere forståelige og nemmere at forklare end Antons brug af kun; de har en direkte modsvarighed og kunne måske forklares via den kognitive semantiks (Lakoffs) kategoriseringer (kinæstetiske opfattelsesmønstre), kombineret med barnets opfattelse af verden i tid/rum dimensioner på det pågældende udviklingstrin.

Hvordan kan man nu angribe problemet "Antons brug af kun" mere systematisk. Det er klart at man ikke kan komme uden om en semantisk analyse. Man kunne bruge den taksonomiske beskrivelse af antonymer omkring en semisk akse i en kontrastiv analyse med den ovenfor nævnte type eksempler: aldrig/altid,

op/ned som kontradiktoriske modsætningspar, tidligt/sent som kontrært modsætningspar, og så kun/ over for dens modsætning X som et muligt eksempel på et konverst modsætningspar; X vil i nogle kontekster være = hele, men langt fra i alle. Der findes kort sagt ikke et ægte modsætningspar her, dvs. der på plus-siden er en tom plads; og det er denne tomme plads Anton udfylder med sit +kun. Kunne man nu ikke forestille sig, at der i nogle sprog findes et sådant "homonymt" antonympar inden for neksusadverbier (vi har måske noget lignende i hej = goddav og farvel). Anton havde det i hvert fald i sit sprog - så måske er det i virkeligheden en "genial" fejl.

En sådan semantisk analyse kunne her udvides med en komponentanalyse af Antons kun (neg.) og kun (pos.). En samlet semantisk analyse af denne art synes jeg selv er enormt interessant og spændende, men den dækker ikke hele billedet af misforståelsen, den forklarer ikke min reaktion.

En anden mulighed var at gå ind i en sproghandlingsanalyse. Det interessante her ville være, at Antons sproghandling (Hvorfor får jeg kun to is?) ville opfattes som den rigtige sproghandlingstype af mig, dvs jeg afkoder den lokutionære og illokutionære handling korrekt, men jeg reagerer ikke som Anton forventer, dvs. jeg skal ned i den perlokutionære handling for at forklare misforståelsen. Min misforståelse har dog ikke noget at gøre med at jeg reagerer på den sekundære (bøgstavelige) sproghandling i stedet for den primære, indirekte, jeg reagerer "korrekt" på forholdet indirekte/direkte sproghandling (jeg ved at det ikke er en info-udvekslende, men en holdningsudtrykkende sproghandling). Jeg må have semantikken ind for at forklare kernen i misforståelsen. Dvs. jeg kan ikke klare mig med en semantisk analyse alene eller en sproghandlingsanalyse alene. Hvordan kan jeg forklare misforståelsen så alle aspekter kommer med på en gang, så jeg ikke skal stykke det sammen af flere analysemuligheder? Det er selvfølgelig her Bachtin kommer ind som min pointe, en mulig løsning.

M.M.Bachtin (1895-1975), russisk sprog- og litteraturteoretiker, idag ville man nok kalde ham semiotiker, bygger sine teorier op omkring en dialogisk grundholdning, der går ud på, at der i al kommunikation, fra den mellem litterære værker til den mellem de mindste tegn der kan opfattes som ytring, er en dialogisk interaktion. Kernen i dette er rummet mellem dig og mig, dvs. mellem

mig og en anden, men denne anden er en integreret del af en selv, fordi, som Bachtin siger, to stemmer er eksistensens minimum. Det lyder måske som en filosofisk/religiøs tanke, men den manifesterer sig i det bachtinske univers i tre centrale begreber, polyfonien, karnevaliseringen og et diskursbegreb som jeg vil kalde hans slovo-begreb. Polyfonibegrebet arbejder Bachtin med i sit hovedværk om Dostoevskij, hvor han viser hvordan dialogiciteten udmyntes i flerstemmighed (polyfoni) i Dostoevskijs romanverden mellem helte og autor. Karnevaliseringen er perceptionen af karnevallets ambivalente verden, hvor alt skal ses i kraft af sin negation, overført til litteraturen, hvilket Bachtin bl.a. viser i sit hovedværk om Rabelais. Bachtin arbejdede med det sidste begreb, slovo-begrebet, gennem hele sin produktion, men koncentrerer sig meget om det i sine sidste værker, hvor han forsøger at samle sine hidtidige ideer i dette begreb som tekstbegreb. Det er dette begreb, der har interesse her.

Bachtin definerer ethvert ytringsord som dialogisk, dvs. opfatter ordet i levende kommunikation som indre dialogiseret. Man må ikke tage ordet ud af den kommunikative kontekst og studere det ud fra et rent lingvistisk/strukturelt synspunkt, så er ordet ikke længere dialogisk. At det levende kommunikative ord er indre dialogiseret, vil sige at der i selve ordet foregår en dialog mellem ordet og fremmede ord (*čuzoe slovo*), på flere planer, idet ordet allerede har været brugt før, dvs. det allerede er fyldt med fremmede vurderinger, fremmede accenter. På vej mod sin genstand, det der skal formidles, støder ordet igen sammen med fremmede ord, og i denne brogede kreds af fremmede ord, nuancer, accenter, brydes ordet, skabes ordet, og her opstår det som Bachtin kalder dialogiske vekselvirkningsforhold: Ordet er indre dialogiseret, hvilket vil sige at ordet altid lever på grænsen mellem sin egen og en fremmed kontekst. Mit ord tilhører ikke kun mig, ordet tilhører ikke kun dets autor.

Ud af dette virvar af dialogiske bevægelser i ordet mellem selve ordet og fremmede ord har jeg ud af Bachtin læst flere retninger for vekselvirkningsforholdet mellem ordet og de fremmede ord (mine betegnelser):

1. regressiv retning (bagudrettethed) med to orienteringer:
 - a. mod en historisk kommunikationssituation
 - b. mod den umiddelbare kommunikationssituation

2. progressiv retning (fremadrettethed) med to orienteringer:
 - a. mod den umiddelbare kommunikationssituation (adressaten)
 - b. mod en superadressat (højere instans)
3. centripetal (mod sig selv)(gengivelse af fremmed tale).

1. = sporene fra det allerede sagte (fremmede ord)
2. = foregribelse af adressatens svarforståelse

I det dialogiske ord er der spor af ordets forhold til det allerede sagte (nært og fjernt = 1) og til det endnu ikke sagte (nært og fjernt = 2) og det sagte om det sagte (=3). Ud fra dette konkluderer Bachtin at dialogen aldrig hører op, for den vil med det dialogiske ord fortsætte ad infinitum. Denne forståelse af det kommunikative ord som indre dialogiseret vil jeg nu bruge som alternativ forklaringsmodel til Antons misforståelse af kun.

I min model ovenfor over Bachtins slovo-forståelse af fremmede ords indflydelse på selve ordet, vil den regressive retning med orientering mod den historiske kommunikationssituation for ordet kuns betydning være den etymologiske udvikling af ordet kun, alle de betydninger (forskydninger, udvidelser, indskrænkninger mm.) og sammenhænge kun kan have haft op til nu, dvs. man vil kunne finde det meste i en ordbogsartikel over kun i ODS. De fremmede ord vi da være alle de ekstrabetydninger ud over den oprindelige som kun indeholder, dvs. at de fremmede ord i Antons kun (da han ikke bruger ordet i overensstemmelse med ODS) er nogle andre end de fremmede ord i mit (det korrekte) kun. Dels har han ikke alle mine (de korrekte) fremmede ord, lad os sige at han har halvdelen, nemlig den halvdel i kun der betyder, er lig med "ikke det samme som normalen/afvigelsen fra neutralitetsaksen, modifikationen", dels har han nogle fremmede ord vi andre ikke har, dem der betyder "både plus og minus/konteksten bestemmer hvilken". Disse sidste fremmede ord har Antons kun fået ved en analogioverførsel fra andre antonympar; der er i hans forståelse foregået en dialogisk vekselvirkning mellem de fremmede ord i par som op/ned/aldrig/altid og hans forkerte brug af kun. Den tomme plads han har haft her er fyldt med de fremmede ord fra plus-pladsen i andre antonympar. Det er hans forståelse af kun, dvs. med andre fremmede ord end vores. Denne forståelse bruger han så i den

umiddelbare kommunikationssituation, hvor der dels er den regressive retning på mit slovo - han reagerer på mit "værsgo" . Vekselvirkningsforholdet her bliver mit slovo der kræver hans slovo, dvs mit slovo kalder i hans bevidsthed på et kun, "en emfatisk modifikation", han sender sit kun ud (den progressive retning mod den umiddelbare addressat). Han har et kun, men det har to modsatrettede betydninger på grund af vekselvirkningsforholdet mellem forskellige fremmede ord. Han har et øv-kun og et juhuu-kun, han sender juhuu-kun et ud. Hans kun og mit kun er påvirket af forskellige fremmede ord, jeg kender kun øv-kunet , jeg reagerer på de fremmede ord i øv-kunet ved at skælde ud, misforståelsen er fuldblyrdet. Anton og jeg har forskellige fremmede ord og jeg erkender det ikke, når jeg skælder ud, Anton erkender det, fordi han kan se/høre jeg reagerer modsat hans intention, han forstår ikke mine fremmede ord, men han erkender at de er der. Grunden til at han kan sende dette juhuu-kun ud er at der er en tredje instans, ud over ham og mig, en superaddressat, hvis forståelse er dialogisk, en sprogets overdommer. Dialogen fortsætter på trods af vores misforståelse. Den sidste retning, den centripetale, er mit slovo om Antons slovo, det er den del af min reaktion, hvor jeg i bebrejdende vendinger behandler hans brug af kun, (stadig uden erkendelse af hvad han egentlig mener). Misforståelsen består i bachtinske termer med andre ord i at Anton og jeg ikke "læser" dialogiciteten i hinandens ord korrekt, vi har forskellige fremmede ord og erkender det ikke (eller rettere jeg erkender ikke og Anton forstår ikke endnu). Først i det øjeblik jeg erkender/forstår dialogiciteten i Antons ord, forstår hans fremmede ord, åbner jeg op for forståelse og kan korrigere ham. Anton erkender at hans fremmede ord må være forkerte på grund af min reaktion på dem, men først i det øjeblik jeg går ind i en dialog med hans fremmede ord ved at forstå dem, kan han rette fejlen op. Han lærer at beherske sproget.

Det er sandelig godt at børn ikke skal lære sprog via Bachtins dialogiske teorier; men de samme dialogiske teorier ser jeg som en brugbar, alternativ forklaringsmodel til bl.a. misforståelser i talesprog. Denne model har sin svaghed i for stor fortolkningsåbenhed, man skal selv gå ind og foretage præciseringerne og analyserne, Bachtin giver ingen løsninger eller anvisninger på, hvordan man skal gøre, ingen svar, for dialogen skal være åben. Den har sin styrke i samme

åbenhed; den tager hele forløbet med, som en stor dialog, en lang talekæde i konstant bevægelse (ikke fra Adam men fra Eva ad infinitivum, som han selv siger). Den udelukker ikke andre fortolkningsmodeller, den kan samle flere under et uden at det bliver for modsigelsesfyldt. Derfor kun Bachtin og Anton. Det er nok.

Referencer

- Bachtin, M.M.: *Problemy poetiki Dostoevskogo*. Moskva (1963) 1972.
 Bachtin, M.M.: Problema teksta. Opyt filosofskogo analiza, i *Voprosy literatury* 1976:10. Moskva.
 Bachtin, M.M.: *Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura srednevekov'ja i Renessansa*. Moskva 1965.
 Bachtin, M.M.: *Voprosy literatury i estetiki. Issledovanija raznyh let*. Moskva 1979.
 Bachtin, M.M.: *Ėstetika slovesnogo tvorčestva*. Moskva 1979.
- Bachtin i oversættelse:
Probleme der Poetik Dostoevskijs. München 1971.
Rabelais and His World. M.I.T. Press. Cambridge, Massachusetts, London 1968.
Teksten som problem. (Oversættelse Nina Møller Andersen og Svetlana Klimenko, publiceres forhåbentlig i *Kritik* 1995).
 Møller Andersen, Nina: M.M.Bachtins čužoe slovo, i *Svantevit*. Århus 1981.
 Vološinov, V.N.: *Marxism and the Philosophy of Language*. N.Y. and London 1973.